

Економіка

УДК 631.95:338.3(477)
© 2012

О.В. Ходаківська,
кандидат
економічних наук
ІНЦ «Інститут
аграрної економіки»

О.В. Бігдан
кандидат сільсько-
господарських наук
Національна академія
аграрних наук України

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

*Проаналізовано передумови запровадження
екологізації аграрного виробництва в Україні
та запропоновано напрями подальшого її
розвитку. Висвітлено місце і роль держави
у запровадженні екологобезпечних технологій
господарювання в сільському господарстві.*

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку світове сільське господарство покликане виконувати важливу місію, яка полягає у забезпеченні населення продовольством, а переробної промисловості та біоенергетики — сировиною, у збільшенні доходів сільського населення за рахунок створення нових робочих місць та підвищення рівня зайнятості, поліпшенні екологічної стійкості агроландшафтів через дотримання принципів природного землеробства, що робить його менш уразливим до змін клімату, раціональному використанні природних ресурсів, їх збереженні, відтворенні й примноженні, підтриманні динамічної екологічної рівноваги в навколишньому природному середовищі.

Актуальність цієї проблеми зумовлена стрімким погіршенням екологічного стану природних ресурсів, залучених в аграрне виробництво, зниженням родючості ґрунтів та якості сільськогосподарської продукції, посиленням інтегрального екодеструктивного впливу на довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині досить справедливо увага вчених і практиків спрямована на застосування екологобезпечних технологій виробництва сільськогосподарської продукції. Вагомий внесок у розробку науково-методичних засад екологізації виробництва належить таким науковцям, як І.К. Бистряков, В.А. Борисова, В.В. Горланчук, О.І. Гуторов, Н.В. Зіновчук, Л.Є.Купінець, Л.Г. Мельник, С.В. Мочерний, О.Л. Попова, П.П. Руснак, А.Я. Сохнич, О.Г. Тараріко, А.Г. Тихонов, В.М. Трегубчук, М.А. Хвесик та ін. Однак через різні об'єктивні та суб'єктивні чинники назріла

низка нерозв'язаних проблем, які потребують подальших наукових розвідок.

Мета дослідження — розкрити сучасні екологічні проблеми аграрного виробництва та обґрунтувати напрями його екологізації на найближчу перспективу.

Результати дослідження. Нераціональне використання земель, надмірна розораність сільськогосподарських угідь, недотримання вимог з контурно-меліоративної організації території, недотримання сівозмін, відсутність належної державної підтримки заходів, спрямованих на поліпшення агрохімічного та екологічного стану ґрунтів, зумовили зниження їхньої родючості, погіршення агрофізичних та агрохімічних властивостей. Інтенсивні технології на базі хімізації, ігнорування науково обґрунтованих принципів землекористування призвели до порушення екологічної рівноваги в агроєкосистемах, погіршення якості й екологічності сільськогосподарської продукції, забруднення її пестицидами, важкими металами та іншими небезпечними речовинами. Надмірна кількість внесених у ґрунт мінеральних добрив та отрутохімікатів досить часто є причиною забруднення ґрунтових вод і відкритих водойм агрохімікатами, токсичними хімічними сполуками. У процесах міграції ґрунтовим профілем вони поширюються підґрунтовими та поверхневими водами на великі відстані; акумулюються у ґрунті в розмірах, що значно перевищують гранично допустимі концентрації; спричиняють загибель значної кількості живих ґрунтових організмів; накопичуються у продукції рослинництва, через корми потрапляють

до організму тварин; по трофічних ланцюгах надходять до людини, зумовлюючи різні захворювання.

З огляду на це підвищення економічного потенціалу агроєкосистем доцільно здійснювати з урахуванням таких системоутворювальних чинників, як підвищення родючості ґрунтів, зниження антропогенного й хімічного навантаження на агроєкоценози, зростання їхніх адаптивних властивостей, використання сортів рослин і технологій їх вирощування, що забезпечують найвищу окупність використання ресурсів. У цілому використання високоефективного генофонду сортів і гібридів сільськогосподарських культур спроможне забезпечити досить високі й стабільні врожаї за рахунок високого коефіцієнта корисної дії фотосинтезу, значно вищої окупності добрив, меліорантів, поливної води в умовах зрошення, а також підвищення їхньої екологічної стійкості до регульованих природних факторів, які впливають на ефективність виробництва (кислотність ґрунтового розчину або його засолення, фітосанітарний стан), та нерегульованих факторів природного характеру (засуха, морози). Основні вимоги до сортів — висока продуктивність, адаптивність до кліматичних умов, стійкість до стресових умов навколишнього природного середовища [3].

Вагоме значення в умовах екологізації сільськогосподарського землекористування належить запобіганню втраті ґрунтової родючості, що потребує системного застосування комплексу організаційних, агротехнічних, меліоративних заходів. Базовим стратегічним принципом зазначеного комплексу є запровадження новітніх ґрунтозахисних екологічнобезпечних технологій вирощування сільськогосподарських культур, в основу яких покладено науково обґрунтовані сівозміни, адаптовані до природних економічних умов та регіональних особливостей. Для захисту ґрунтів від ерозії та збереження їхньої родючості слід на державному, регіональному та місцевому рівнях упровадити науково обґрунтоване співвідношення земельних угідь (рілля, природні кормові угіддя, лісові та полезахисні насадження). Співвідношення природних фітоценозів та культурних угідь залежить, головним чином, від природно-економічної зони, ґрунтового покриття та рельєфу.

Запровадженню у практику господарювання екологічнобезпечних технологій сприятиме максимальна біологізація систем удобрення: розширення посівів багаторічних трав, сидератів, бобових культур, створення належних умов для зростання симбіотичної фіксації біологічного азоту, використання сапропелів, ставкового мулу, біогумусу, мікробних біопрепаратів, рослинних решток, біомаси побічної продукції, оптимі-

зація у сівозмінах просапних культур. Скорочення втрат гумусу можна забезпечити через уповільнення ерозійних процесів, зменшення інтенсивності мінералізації органічної речовини та внесення необхідної кількості органіки, що стимулюватиме процеси гуміфікації, забезпечить істотне покращення культури ведення землеробства.

Нині надзвичайно важливими є питання щодо вивчення й оцінки вітчизняної мінерально-сировинної бази та розроблення регіональних програм з видобування, первинної переробки місцевих сировинних ресурсів, зокрема: фосфоритів, апатитів, мергелів, сапонінів, цеолітів, вапнякових матеріалів, сапропелів тощо. Використання місцевих агрономічних руд може стати вагомим джерелом альтернативного поповнення ґрунту поживними речовинами, макро- та мікроелементами, які необхідні для росту і розвитку рослин. Важливою перевагою місцевих сировинних покладів є їхнє природне походження, відсутність токсичних речовин, порівняно невисока вартість внесення та окупність урожаю.

У світовій практиці набуває поширення органічне виробництво, за якого системи землеробства базуються на використанні природного потенціалу рослин і ґрунту, спрямовані на гармонізацію їх з навколишнім середовищем за рахунок заборони або обмеження використання хімічно синтезованих добрив, пестицидів, регуляторів росту, виключення застосування генетично модифікованих організмів і продуктів їх переробки, збереження і відтворення родючості ґрунтів методами, які оптимізують їх біологічну активність, підвищення стійкості рослин через вибір відповідних видів та сортів.

На загальнодержавному рівні виокремлюють такі принципи органічного виробництва [1]: поліпшення та відтворення природного ландшафту й агроєкосистем; запобігання надмірній експлуатації та забрудненню природних ресурсів; мінімізація потреби у невідновних видах енергії та ресурсів; виробництво високоякісного продовольства, сировини та інших продуктів у достатній кількості для задоволення наявного попиту; забезпечення відновлення нормального, безпечного та здорового робочого навколишнього простору; використання місцевих знань і традиційних систем ведення сільського господарства; узгодження процесу органічного виробництва та переробки з соціальними й екологічними факторами; стимулювання вітчизняного виробництва органічної продукції та просування її до споживачів.

Подальший розвиток органічного виробництва потребує:

- розв'язання проблем правового характеру, особливо в частині завершення розробки

відповідної нормативно-правової бази з питань органічного виробництва, максимально інтегрованої зі стандартами і вимогами ЄС та IFOAM;

- вирішення організаційних питань, зокрема створення національної системи органічної сертифікації, максимально узгодженої зі світовими стандартами;

- активної пропаганди здорового способу життя та популяризації продукції органічного виробництва через висвітлення її переваг у засобах масової інформації, проведення виставок, ярмарків, форумів, конференцій, науково-практичних семінарів, круглих столів, «днів поля», прес-турів для журналістів до «органічних» господарств тощо;

- утворення асоціацій і спілок сільськогосподарських товаровиробників, що здійснюють вирощування та переробку органічної продукції; клубів органічного виробництва, які б об'єднували споживачів і виробників, кваліфікованих консультантів та дорадників;

- налагодження зв'язків із переробними підприємствами, реалізаційною мережею, міжнародними організаціями органічного руху, західними виробниками органічної продукції;

- проведення поглиблених наукових досліджень, спрямованих на розробку технологій органічного виробництва та адаптацію світових технологічних рішень до вітчизняних умов;

- здійснення маркетингових досліджень з метою розвитку внутрішнього ринку органічної продукції та формування попиту на «органічні» товари, визначення потенційних експортних ринків для української органічної продукції.

Важливим напрямом екологізації має бути розвиток альтернативних джерел енергії, зокрема — біоенергетики, розвиток якої сприятиме послабленню енергозалежності держави від імпорту енергоносіїв та поліпшенню якості довкілля. У зв'язку з цим особливої уваги заслуговує створення сировинної бази для виробництва біодизеля, біогазу та біоетанолу. Такий підхід сприятиме підвищенню енергетичної безпеки держави, зменшенню залежності сільськогосподарських підприємств від зовнішнього постачання енергоносіїв, таких як нафта і газ. Біогазове виробництво належить до безвідходних технологій, йому властиві природоохоронна та ресурсощадна функції, що дає змогу розв'язувати проблему енергозбереження. Перевага біологічного палива порівняно з іншими видами полягає у тому, що воно повністю розкладається мікроорганізмами, не завдаючи шкоди довкіллю. Однак тут є свої особливості, зокрема, країни Західної Європи відмовляються від експорту біопалива у разі, коли виробництво такого біопалива (біоетанолу, біодизеля) завдало шкоди навколишньому природному середовищу, призвело до погіршення родю-

чості ґрунту, негативно впливає на рівень продовольчої безпеки (зумовлює зменшення виробництва продуктів харчування або погіршення їхньої якості) чи викликає соціальну напруженість у суспільстві. За рішенням ЄС таке біопаливо (або сировина для його виробництва) не може вважатись екологічним і не може експортуватися до країн ЄС [2]. Загалом для виробництва біопалива доцільно використовувати культури, продукція яких не придатна для використання у продовольчих та кормових цілях.

Забезпечити широкомасштабну екологізацію виробничих процесів практично неможливо без належної державної підтримки. З огляду на це державна політика у сфері екологізації аграрного виробництва має бути спрямована на:

- розроблення і виконання заходів щодо запобігання негативному й екологонебезпечному впливу господарської діяльності на екологічний стан сільських територій, ґрунтів, довкілля та ліквідації наслідків цього впливу;

- освоєння новітніх ресурсощадних технологій виробництва екологобезпечної сільськогосподарської продукції та охорону навколишнього природного середовища;

- раціональне використання земель, їх охорону, вжиття заходів для оптимізації структури угідь, відновлення використання зрошувальних і осушувальних систем, нарощування обсягів захисного лісорозведення;

- запобігання забрудненню ґрунтів і продукції рослинництва й тваринництва важкими металами, промисловими відходами, пестицидами й іншими агрохімікатами, радіонуклідами, токсичними хімічними речовинами;

- забезпечення належного зберігання та використання органічних і мінеральних добрив, пестицидів, паливно-мастильних матеріалів, токсичних хімічних речовин;

- сприяння розвитку органічного виробництва сільськогосподарської продукції через запровадження системи державного стимулювання, фінансової підтримки, створення національного органу сертифікації;

- організацію утримання тварин з урахуванням їхніх фізіологічних потреб та поведінки, годівлі якісними та безпечними кормами; застосування методів ведення тваринництва, що зменшують стрес, запобігають поширенню хвороб і паразитів, забезпечують нормативний рівень поголів'я худоби та птиці на одиницю площі;

- гарантування належного рівня якості вітчизняних харчових продуктів, продовольчої сировини та супутніх матеріалів відповідно до міжнародних стандартів;

- забезпечення ветеринарно-санітарної та фітосанітарної безпеки, запобігання шкідливому біологічному, акустичному, електромагнітно-

му, іонізувальному та іншому негативному впливам фізичних факторів на довкілля;

- раціональне використання природних ресурсів на основі створення та впровадження новітніх екологобезпечних технологій сільсько-господарського виробництва;

- економічно та екологічно обґрунтоване використання невідновлюваних та ефективне відтворення відновлюваних природних ресурсів, реалізацію програм енергозбережен-

ня й використання альтернативних джерел енергії;

- запровадження та дотримання базових агро-екологічних вимог і стандартів у веденні сільсько-господарства;

- розроблення і поетапне впровадження нормативно-правового та методичного забезпечення, спрямованого на врахування вартості природних ресурсів, зокрема землі в ціні кінцевої продукції.

Висновки

Сучасне сільське господарство має задовольняти попит у продовольстві, кормах, паливі, сировині з одночасним підтриманням належного якісного стану довкілля, запровадженням енергоощадного, екологобезпечного виробництва, зменшенням негативного еко-деструктивного впливу на навколишнє природне середовище, скороченням енерговитрат, кількості відходів та викидів парникових газів. Світові фінансово-економічна та

продовольча кризи спонукають держави світу, зокрема й Україну, до вирішення питань підвищення ефективності використання відновлюваних та раціонального споживання невідновлюваних ресурсів, розвитку нових екологічно орієнтованих галузей і видів діяльності, впровадження екологобезпечних технологій в аграрне виробництво, що сприятиме гармонійному узгодженню економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства.

Бібліографія

1. Довідник міжнародних стандартів для органічного виробництва/за ред. М.В. Капштика, О.О. Котило. — К.: СПД Горобець Г.С., 2007. — 356 с.

2. Дудар В.Т. Актуальні проблеми формування і функціонування ринку біопалива в Україні/

В.Т. Дудар//Інноваційна економіка. — 2010. — № 5. — С. 181–184.

3. Спеціальна селекція польових культур: навч. посіб./В.Д. Бугайов, С.П. Васильківський, В.А. Влащенко, В.С. Гірко та ін.; за ред. М.Я. Молоцького. — Біла Церква: БНАУ, 2010. — 368 с.